

BİBLİYOGRAFYA

H. L. Ginsberg: *The Legend of King Keret. A Canaanite Epic of the Bronze Age.* New Haven, 1946 (= Bulletin of the American Schools of Oriental Research, Supplementary Studies, Nos. 2-3). 50 sayfa, iki levha.

Eski Şark edebiyatı, son yıllarda, Hatay sınırının hemen güneyine düşen, bugünkü adı Ras Şamra, eski adı Ugarit olan yerde elde edilen, kendine has alfabetik bir çivi yazısıyla ve Ken'anca dilinde yazılan efsanelerin ortaya çıkmasıyla oldukça zenginleşmiş bulunuyor. Bu buluntuların önemi hakkında Türkçe olarak 1942'de Prof. Landsberger'in bir yazısı çıkmıştır¹. Efsaneler, ilk olarak Fransız bilgini Ch. Virolleaud tarafından «Syria» dergisinde ve «Mission de Ras Shamra» adlı ciltlerde çivi yazısı, transkripsiyon ve tercüme halinde ve tafsilatlı izahlarla birlikte yayınlanmıştır. Yazı sistemi sesli harf (voyel) kullanmadığından, metinlerin yazıldığı dil — mahdut Fenike yazıtlarından sarsınazar — yeni görüldüğünden ve ancak İbranca ve diğer Samî dillerden benzer kelimelerin mukayesesi yardımıyla çözülebildiğinden, metinlerin hakiki mânasını tesbit etmek kolay bir iş değildir. Bu sebepten, Virolleaud'nun yaptığı işi küçümsemeden söyleyebiliriz ki, ancak bütün dünya bilginlerinin işbirliğiyle bu metinlere daha iyi nüfuz etmek mümkün olmuştur. Bahis konumuz olan eserin yazarı Prof. Ginsberg, bu çalışmalara çoktan iştirak etmiş ve temiz filolojik metotla birçok noktaları aydınlatmağa muvaffak olmuştur. Onun için, bu sefer, büyük metinlerden birinin tam olarak Ginsberg tarafından yeniden işlenmiş olması, büyük bir kazanç sayılabilir.

Keret adlı kıralın maceralarını anlatan destandan elimizde, biri oldukça tam, ikisi fazla kırık olmak üzere, üç tabletin kalıntıları mevcuttur. Virolleaud'nun da gördüğü gibi bu üç tablet, tam olsa bile, destanın bütününü ihtiva etmiyor; birinciden önce muhakkak bir kısım eksiktir ve eldeki parçalar arasında bir eksiğin bulunup bulunmadığı kesin olarak söylenemediği gibi üçüncü tabletin sonu da hikâyenin sonu olamaz. Eldeki parçalar, diğer Ras Şamra efsaneleri gibi, Eti kıralı Şuppiluliuma'nın çağdaşı olan Ugarit kıralı Nikmad zamanında Elimelek adında yazıcının yazdığı bir tek nüshaya aittir; yani başka hallerde filologlara çok yardım eden diğer nüshalar (duplikatlar) yoktur. Adı geçen üç tablet, Virolleaud tarafından ayrı ayrı yayınlandıktan sonra burada ilk defa olarak beraber ve asıllarındaki sıralanışa, uygun bir sıra ile (Ginsberg A = Virolleaud I, B = III, C = II) hep bir arada okunabilmektedir.

Mevcut metin parçalarından anlaşılan hikâye kısaca şöyle cereyan etmektedir:

A. Kıral Keret'in, ilk karısından doğan bütün çocukları, kaybolan önceki tablette anlatılmış olduğundan bize meçhul sebeplerden dolayı öldüğü için,

¹ Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt I, Sayı 1, s. 85 v.d.

kıral ağlıyarak yatar. Uykusunda gördüğü rüyada kendisine, babası tanrı El görünüp şu nasihatta bulunur: Keret, bir kurban kestikten sonra kendi memleketi olan *Hbr*'in bütün erlerini seferber ederek Udum ülkesine gitmeli ve oranın kıralı Pabel'den kızı *Hurriya*'yı istemelidir; o kızla evlenirse ondan yeniden çocukları olacaktır. Keret, El'in tavsiyesini aynen ifa ediyor. Udum'a açılan seferle Keret'in Pabel'den kız istemesi, bu tabletin sonunu doldurduktan sonra müteakip tablete intikal etmiş olmalıdır.

B. Burada El ve diğer tanrılar, Keret'in evine giren gelini takdis ediyor, onun sekiz oğlanla altı kızı olacağını ve kızlardan en küçüğünün ilköğrenen çocuk mevkiine yükseleceğini söylüyorlar. Tanrılar gittikten sonra, yedi yılda erkek çocukların doğduğu anlatılıyor ve —kaybolan bir kısımda yapılmış olması gereken— adaklardan bahsediliyor. Yine irtibatı kesilmiş olan bundan sonraki kırık parçalarda, kıraliçenin, kocasının emri üzerine devletin büyüklerine verdiği üç ziyafetten bahsediliyor; hiç olmazsa son ikisine kıral, hasta olduğundan, iştirak edemiyor.

C. Bu tabletin ilk kısmında Keret hâlâ hastadır. Oğullarından Elha'u, babasının yanına gidip ağlıyor ve tanrı El'in oğlunun diğer faniler gibi ölmeğe mahkûm oluşuna karşı hayretini bildiriyor. Babası Keret ona, ağlamamasını, kızkardeşi Thitmanet'e gitmesini, fakat onu üzmemek için ona babalarının hasta olduğunu söylememesini emrediyor. Elha'u emri yerine getiriyor, fakat kardeşi, her şey rağmen, hakikatı hemen anlıyor, feryad etmeğe başlıyor ve babasının yanına koşuyor. Yine bir boşluktan ve münasebeti kesildiğinden mânası pek anlaşılmalıyan iki parçayı müteakip tanrı El, diğer tanrılardan, hangisinin hastalığı bertaraf edebileceğini yedi defa sorduktan ve hiçbir cevap alamadıktan sonra kendi eliyle kilden Şa^ctaqat adlı bir kadın yaratıyor. Bu ilâhî varlık Keret'in evine girer girmez kıral iyileşiyor, yemek için bir kuzu istiyor, iki gün sonra tahtına oturup kırallık vazifesine tekrar başlayabiliyor. Şimdi büyük oğlu Yaşşib, babasının yanına gelerek onun bu hastalıktan sonra artık kırallığa lâyık olmadığını iddia edip tahtı kendisine bırakmasını istiyor. Bunun üzerine Keret kızıp oğluna karşı bir beddua söylemeğe başladığı yerde bu tablet sona eriyor ve devamı elimize geçmemiş olduğundan hikâyenin sonu meçhûl kalıyor. Ancak şukadarını tahmin edebiliriz ki, yukarıda tanrıların vâdettikleri gibi, Keret'in en küçük kızı ilk oğul mevkiine çıkacaktır.

Muhteviyatını böyle, Ginsberg'e borçlu olduğumuz yeni tercümeğe göre verdiğimiz bu eser, tam mânasıyla bir destan (epos) dır. Ginsberg kendini de, serlevhanın ikinci ibaresinde «epic» (destan) tabirini kullanıyor. Buna karşılık, gerek Virolleaud, gerekse —serlevhanın ilk kısmında— Ginsberg tarafından kullanılan «légende» tabiri bize yerinde değildir. Çünkü, Alman edebiyat tarihçisi Jolles'in tarifine göre, «légende» in esası, dini mânada «imitatio» fikri, yani azizlerin, insanlara örnek teşkil edecek hareketlerini anlatmak gayesidir, ve Keret metninin mevcut kısımlarında böyle bir gaye hâkim değildir. Filhakika, Yaşşib'in, babasının lânetini icabettiren kötü hareketi, menfi örnek olarak anlatılmıştır ve buna karşılık Keret'in küçük kızının, kendisini ilk çocuk mevkiine yükselten iyi hareketleri, her halde müsbet örnek olarak anlatılmış olacaktır;

Keret'in kendisi de, dindar ve tanrıların emirlerine itaat eden hükümdar idealini canlandıran bir sima olarak karşımıza çıkıyor. Bunuyla beraber bu hikâyede örnek fikri bize, gerçek «légende» da olduğu kadar hâkim değil gibi geliyor.

Keret destanının mevcut nüshası, M. ö. takriben 1370'lerde yazıldığına göre, eserin kendisi bu tarihten biraz önce te'lif edilmiş olabilir ve böylelikle, Önasya'da destanî edebiyatın büyük bir itilâ gördüğü bir devre ait olur. Babil'de Yaradılış efsanesi ile Gilgameş destanının, ilk defa hayat arama fikrini esas tutan Eski Babilce şekli², Hammurabi sülâlesi devrinde (M. ö. 1900-1600) yazılmıştır; Hurriler ve Etilere kadar yayılan Gilgameş destanı, Kas'lar devrinde (M. ö. takriben 1250) son şeklini almıştır; Babil'den iktibas edilen mevzuları gairane bir şekilde bir kül haline getiren Hurri Kumarbi efsanelerinin bugün okuyabildiğimiz Etice şekli yine 1400 ile 1200 arasında yazılmış, Hurrice asılları ise belki Hurrilerin itilâ devrinde, yani 1500 ile 1380 arasında meydana gelmiştir. Kumarbi efsanelerini işlerken³ onların Fenikeliler ve hattâ onların vasıtasıyla Yunanlılara tesir ettiklerini kaydettik. Onun için—mevzuun ayrı olmasına rağmen—Keret destanında da bu büyük efsanevi-destanî edebiyatla müşterek noktaları aramak caizdir. Ginsberg, El'in, Keret'i iyileştirmek maksadiyle kilden bir varlık yaratmasını, Gilgameş destanında Aruru'nun, Gilgameş'in kudretini kırmak maksadiyle kilden Enkidu'yu yaratmasına benzettiği gibi (s. 48), üslûp ve kelime seçiminde bilhassa Tevat'la destanımız arasındaki benzerliklere işaret etmiştir. Gilgameş destanından başka bir misal getirilebilir: nasıl Gilgameş, üçte ikisi tanrı, üçte biri insan olduğu halde ebedî hayatı kazanamazsa, aynı şekilde Keret, tanrı El'in oğlu olduğu halde, hastalanarak ölmeğe mahkûmdur (El'in yardımıyla Ölüm'ün (Mot'un) yenilmesi, Keret'in ebedî hayata kavuştuğunu değil, ancak bu defacık kurtulduğunu ifade eder).

Genel olarak destanî üslûbun karakteristiklerinden meselâ şunları gösterebiliriz: Sumer edebiyatında, Kumarbi efsanelerinde ve Homeros'ta olduğu gibi, Keret destanında da çok tekerrürler vardır, şöyle ki birinin emri yerine getirildiği, veya olacağını söylediği bir şey vuku bulduğu zaman, aynı olaylar iki yerde tam aynı sözlerle anlatılıyor. Tanrıların, vak'aları nasıl idare edeceklerini bir toplantıda görüşmeleri de bütün bu edebiyatlara müşterek bir mevzudur. — Ginsberg (s. 46'da), Thitmanet'in, kardeşini görür görmez onun kötü haber getirdiğini anlayıp ağlamasını, Ras Şamra edebiyatında bayanlara yakışan tek hareket olarak vasıflandırıyor; buna Ullikummi efsanesinde Hebat'ın, kocasının habercisi Taşmışu'yu görür görmez korkudan damdan düşecek hale geldiğini ilâve edebiliriz⁴. Hattâ bazı mutad ifadelerde de benzerlik vardır: selâm olarak kullanılan «yaşa!» kelimesi, Kumarbi efsanesinde geçtiği gibi Ginsberg tarafından da bir yerde tamamlanmıştır⁵; «dinle ve kulağını eğerek uzat!» cümlesi, hem Kumarbi efsanesinin birçok yerinde, hem

² Bak : Prof. Landsberger, M. Ramazanoğlu'nun Gilgameş Destanı tercümesinin önsözünde (Klâsikler Serisi, 1944), s. 6-7.

³ Kumarbi Efsanesi (T. T. K. Yayınlarından Seri VII, No. 11).

⁴ Kumarbi Efsanesi, s. 28.

⁵ S. 40, KRT B, sütun II, satır 21'e ait izahta; bu tamamlama metne (s. 22) alınmamıştır.

KRT C VI 42'de aynen geçer. Bir rakkamdan sonra, bundan bir büyük olan ikinci bir rakkamın kullanılması hakkında Ginsberg (s. 40-41) malûmat vermiş ve Teyrattan misal toplamıştır; Hurri edebiyatından buna, Gurparanzağ hikâyesinde zikredilen «60 kıral, 70 kahraman» ifadesini eklemek ve Keret'teki «70 bey, 80 asilzade» ile mukayese etmek kabildir ⁶.

Bu gibi mukayeselerden kastedtiğimiz şey, doğrudan doğruya bir iktibas iddia etmek veya Ugaritli şairin orijinalitesini küçültmek değildir; zira diğer milletlerin edebiyatında olduğu gibi, yeni keşfedilen bu Fenike destan ve efsanelerinin de kendilerine has güzelliği ve özelliği inkâr edilemez. Yalnız şukadârını söylemek istiyoruz ki, bu Fenike edebiyatı ne tek başına, ne de yalnız Ahtı atikle beraber mütalea edilir, bilâkis kaynakları Babilonya'da olan büyük Önasya literatürü içinde görülmelidir. Bir defa Kumarbi efsanelerinde Hurrielerin, Babilonya ile Anadolu ve Fenike gibi batı memleketleri arasında mütevassıt rolünü tesbit ettikten sonra bu büyük birliği daha iyi anlayabiliriz. Yeni bir edebî eseri tam ve itimada şayan bir şekilde önümüze koyduğu için Prof. Ginsberg'e minnettarlığımızı ifade ederken kendisinin Ras Şamra'da bulunan tanrı efsanelerini de aynı şekilde bize bahşedeceğini umuyoruz.

H. G. GÜTERBOCK

René Grousset: *L'Empire du Levant (Histoire de la question d'Orient)*
1946 Payot - Paris. 21 harta ve 648 sayfa. 540 fr.

Muhtelif Türk Devletlerinin tarihiyle ¹ Haçlı seferlere ² ait kıymetli kitaplarını daha evvel yazmış bulunan Fransız Akademisi açısından *René Grousset*, bu defa neşrettiği yeni eseriyle *Avrupa ve Asya milletlerinin Yakın Doğudaki karşılıklı münasebetlerini «Şark meselesinin tarihi» namı altında ve terkibi bir plân ve anlayışla* tetkik etmektedir. Türkiye tarihinin muhtelif devirlerini, zamanlarının büyük dünya meselelerinin kadroları içinde ve yeni görüş zaviyelerinden tetkik eden bu eserin tarih şuur ve anlayışımızın geliştirilmesi bakımından faydalı bulduğumuz bazı ana fikirlerini burada hulâsa etmeğe çalışacağız. Âlim tarihçinin fikirlerini isbat için müracaat ettiği kaynakların fevkalâde zenginliği, meseleleri vazediş şekillerinde yaptığı yeniliklerle kıymetlendirdiği vakaların mahiyeti, muhakeme tarzındaki sağlamlık ve açıklık gibi meziyetler, bize bu kabîl terkip tecrübeleri üzerinde faydalı bir şekilde durmak alâka ve zevkini bahşeden vasıflar olacaktır.

Müellife göre şark meselesinin tarihi, ekseriya zannedildiği gibi, 17 nci yüzyıldan başlatılmaz. Bu meselenin anlaşılabilir bir halde vazedilebilmesi için, Doğu ve Batı kavimleri arasındaki siyasî ve kültürel hudutların meddû cezîr hareketlerini eski Yunan tarihinden başlayarak gözden geçirmek lâzımgelir. Ger-

⁶ Zeitschrift für Assyriologie 44, s. 87, satır 23; Kumarbi Efsanesi, Ek 2 b, s. 69; KRT B IV 6-7.

¹ *L'Empire des Steppes*, Atilla, Cengis-Khan, Tamerlan 1939 Payot-Paris, *L'Empire mongol*, t. VIII de l'histoire du monde d'E. Cavaignac, 1940 ilh.

² *Histoire des Croisades et du royaume franc de Jerusalem*, 3 vol 8e, 1935 - 1938, Plon-Paris.

KRT C VI 42'de aynen geçer. Bir rakkamdan sonra, bundan bir büyük olan ikinci bir rakkamın kullanılması hakkında Ginsberg (s. 40-41) malûmat vermiş ve Teyrattan misal toplamıştır; Hurri edebiyatından buna, Gurparanzağ hikâyesinde zikredilen «60 kıral, 70 kahraman» ifadesini eklemek ve Keret'teki «70 bey, 80 asilzade» ile mukayese etmek kabildir ⁶.

Bu gibi mukayeselerden kasdettiğimiz şey, doğrudan doğruya bir iktibas iddia etmek veya Ugaritli şairin orijinalitesini küçültmek değildir; zira diğer milletlerin edebiyatında olduğu gibi, yeni keşfedilen bu Fenike destan ve efsanelerinin de kendilerine has güzelliği ve özelliği inkâr edilemez. Yalnız şükadârını söylemek istiyoruz ki, bu Fenike edebiyatı ne tek başına, ne de yalnız Ahtı atikle beraber mütalea edilir, bilâkis kaynakları Babilonya'da olan büyük Önasya literatürü içinde görülmelidir. Bir defa Kumarbi efsanelerinde Hurrielerin, Babilonya ile Anadolu ve Fenike gibi batı memleketleri arasında mütevassıt rolünü tesbit ettikten sonra bu büyük birliği daha iyi anlayabiliriz. Yeni bir edebî eseri tam ve itimada şayan bir şekilde önümüze koyduğu için Prof. Ginsberg'e minnettarlığımızı ifade ederken kendisinin Ras Şamra'da bulunan tanrı efsanelerini de aynı şekilde bize bahşedeceğini umuyoruz.

H. G. GÜTERBOCK

René Grousset: *L'Empire du Levant (Histoire de la question d'Orient)*
1946 Payot - Paris. 21 harta ve 648 sayfa. 540 fr.

Muhtelif Türk Devletlerinin tarihiyle ¹ Haçlı seferlere ² ait kıymetli kitaplarını daha evvel yazmış bulunan Fransız Akademisi açısından *René Grousset*, bu defa neşrettiği yeni eseriyle *Avrupa ve Asya milletlerinin Yakın Doğudaki karşılıklı münasebetlerini «Şark meselesinin tarihi» namı altında ve terkibi bir plân ve anlayışla* tetkik etmektedir. Türkiye tarihinin muhtelif devirlerini, zamanlarının büyük dünya meselelerinin kadroları içinde ve yeni görüş zaviyelerinden tetkik eden bu eserin tarih şuur ve anlayışımızın geliştirilmesi bakımından faydalı bulduğumuz bazı ana fikirlerini burada hulâsa etmeğe çalışacağız. Âlim tarihçinin fikirlerini isbat için müracaat ettiği kaynakların fevkalâde zenginliği, meseleleri vazediş şekillerinde yaptığı yeniliklerle kıymetlendirdiği vakaların mahiyeti, muhakeme tarzındaki sağlamlık ve açıklık gibi meziyetler, bize bu kabîl terkip tecrübeleri üzerinde faydalı bir şekilde durmak alâka ve zevkini bahşeden vasıflar olacaktır.

Müellife göre şark meselesinin tarihi, ekseriya zannedildiği gibi, 17 nci yüzyıldan başlatılmaz. Bu meselenin anlaşılabilir bir halde vazedilebilmesi için, Doğu ve Batı kavimleri arasındaki siyasî ve kültürel hudutların meddû cezîr hareketlerini eski Yunan tarihinden başlayarak gözden geçirmek lâzımgelir. Ger-

⁶ Zeitschrift für Assyriologie 44, s. 87, satır 23; Kumarbi Efsanesi, Ek 2 b, s. 69; KRT B IV 6-7.

¹ *L'Empire des Steppes*, Atilla, Cengis-Khan, Tamerlan 1939 Payot-Paris, *L'Empire mongol*, t. VIII de l'histoire du monde d'E. Cavaignac, 1940 ilh.

² *Histoire des Croisades et du royaume franc de Jerusalem*, 3 vol 8e, 1935 - 1938, Plon-Paris.

çekten, *Yunan kültürünü tevarüs eden memleketlerin mecmu heyeti* olarak tarif edilen bir «Avrupa» telâkkisi bizi, bütün lâatinliğin ve dolayısıyla Batı Avrupa'nın Yunan medeniyetine iltihakı şeklinde anlaşılması lâzımgelen Roma İmparatorluğu ile ve aynı medeniyete İslâv ve Germenlerin katılmasını sağlıyan Ortaçağ hıristiyanlığıyla birlikte Yakınasya milletleri üzerinde durmadan tesirini icra etmiş olan birbirine *yabancı ve düşman iki âlemin bir bitmez tükenmez mücadelesi fikrine* götürmektedir. Bu manada anlaşılan bir Asya'nın Batı (Avrupa) ya doğru bin yıllar boyunca devam eden yayılışı hareketi de daima Avrupa'nın kendi hududları dışına taşıp yayılması kabîlinden tabii ve zaruri bir hareketle karşılaşmıştır. Meselâ bir defasında, bu hareket Pers harplerinde Yunanlılar tarafından durdurulmuş ve İskender fetihleri ve Roma yayılışı bu istilâyı karşılayan bir mukabil hücum teşkil etmiştir. Aynı suretle 7 nci yüzyıldaki Arap istilâsı 10 ncu yüzyıldaki Bizans mukabil hücumu ile karşılaşmış, Haçlı Seferler de, müellife göre, 11 nci yüzyılda Selçuk Türklerinin Avrupa'yı istilâ tehdidine karşı Batının gösterdiği bir hayatını müdafaa refleksi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun teşekkülüyle Asya Avrupa'ya doğru genişleme hareketlerini Avrupa'nın ortasına ve bütün Akdeniz'e teşmil etmiş, fakat Hindistan'a giden deniz yolu vasıtasıyla, Asya'yı arkadan çevirmeğe muvaffak olan Avrupa kolonizasyonu, yirminci yüzyılın başlarına doğru, bütün dünyaya hâkim olmak kudretini göstermiştir³.

Avrupa ve Asya milletlerinin münasebetleri tarihinde siyasi ve askeri hareketler halinde ifadesini bulan ve ekseriya harp meydanlarında kendisine bir hal şekli aramış olan böyle bir Şark Meselesinin *dini ve kültürel bir muhtevâ* taşıdığı da muhakkaktır. Nitekim, Sasanilerle Bizans İmparatorluğu arasındaki mücadele Mazdeizm ile Hıristiyanlığın mücadelesi halini almış ve bu safhasında *Şark Meselesi tamamıyla bir mukaddes harp mahiyetini arzemiş* ve her iki taraf için de yıkıcı olmuştur. Greko-Romen hâkimiyetine karşı Asya'nın reaksiyonu yalnız hıristiyanlığa karşı İran'ın muhalefeti ile tezahür etmeyip, Nasturi ve Monofizitlerin ayrı kiliseleri halinde Şark'ın edebiyat ve düşünce tarzlarını Hellenizm tesirlerinden kurtarma hareketleri şeklinde de tezahür etti. Bu suretle, Yunanlılaşmaktan kurtulmak için Şark'ın sarfettiği *mukavemet ve reaksiyon* büyük müslüman medeniyetinin zuhurunu haber veriyordu.

İslâmiyetin Yakındoğu memleketleri arasında *büyük bir süratle yayılışı hadisesini* de, Eski Şark'ın uyanıp Hellenizme, Grek-Roma hâkimiyetiyle din ve fikirlerine karşı türlü yönden büyük bir isyan hareketine giriştiği bir sırada ortaya atılmasıyla izah etmek mümkündür. Gerçekten, hadiseler yakından tetkik

3 Bu görüş tarzının tesiri altında eser, Şark Meselesini aşağıdaki safhalarında bir birini takibeden dört kısım halinde tetkik etmektedir:

Birinci kısım (21-46) da, Yunan ve Roma devirlerinde Şark Meselesinin arzettiği hususiyetler bahis mevzuu idi. İkinci kısım (109-186) Avrupa ve Asya milletlerinin münasebetlerinin Ortaçağda Bizans İmparatorluğunun teşekkülüyle aldığı şekillerin tetkikine hasredilmiştir. Kitabın en mühim kısmını teşkil eden üçüncü kısım (186-594) da ise, Haçlı seferlerle ortaya çıkan tarihî meseleler incelenmiştir. Bu arada Suriye ve Filistin'de kurulan hıristiyan devletlerin iç ve dış tarihleriyle Kilikya'daki Ermeni devletine, Kıbrıs'a ve Lâtin İmparatorluğuna dair zengin malûmat verilmiştir. Dördüncü kısım (594-645) Türk suret-i halli bağlığını taşımakta ve burada Türk fütuhatının merhaleleri ile, Osmanlılar tarafından Balkanların istilâsı, İstanbul'un zaptının Avrupa milletleri tarihi bakımından ifade ettiği mana ile tetkik edilmektedir.

edilecek olursa Avrupa ile Asya arasındaki bu devler arası mücadeleyi bir mukaddes harp haline koymuş olmak kuvvetini sadece Muhammed'e atfetmek mümkün değildir. Çünkü, *M. Grousset*'nin çok iyi izah ettiği gibi, Bizans'la İran arasındaki mücadele esasen daha evvel böyle bir mukaddes harp mahiyetini kazanmış bulunuyordu ve Muhammed'den çok evvel Araplar, çölden çıkarak yavaş yavaş Suriye ve Mezopotamya'yı araplaştırmağa ve hâttâ buralarda bazı Arap devletleri kurmağa bile muvaffak olmuşlardı. İslâmlık ancak bütün bu hareketlere bir şuur temin etmiş ve bu suretle Asya'ya bir din âkidesi şeklinde hâkim olmakta bulunan Hellenizme karşı Asya'nın yeni bir din şeklinde mukaddes cihad bayrağını elinde tutarak «Rumî» İskender'in eserini yıkmaya muvaffak olmuştu. Yine bu sebeptendir ki, Suriye ve Mısır'daki fütuhâtı esnasında İslâmlık, Bizans ortodoksluğu tarafından tazyik altında tutulan yerli hıristiyan mezheplerinin ve onların temsil ettiği milliyetçiliklerin yardımını sağlamıştır.

* * *

Doğu ile Batı arasındaki bu ezeli mücadeleye birisi Arabistan çöllerinden ve diğeri Orta Asya'nın derinliklerinden gelen ve Doğudan Batıya durmadan yayılan bir nüfus hareketinin, yeni bir kavimler göçünün tarihi bir heybet ve azamet verdiği de muhakkaktır. Bu akınlar karşısında Ortaçağda Batı dünyasının bütün bilgisinin, antikiteye ait güzellik ve hikmet telâkkileriyle her türlü kıymetlerin gelip sığındığı yegâne büyük merkez olan İstanbul, bu medeniyetin hazinelerini müşkülâtla muhafaza edebilmekte idi.

İşte bu sırada bu kabil büyük tarihi neticeler vermek istidadını gösteren Doğunun Batıya doğru bu muazzam abanışı hadisesi içinde, bizi bilhassa alâkadar eden kısım, şüphesiz Anadolu'nun Selçuk Türkleri tarafından istilâsı faslıdır. Bu istilâ, *M. Grousset*'in pek iyi tebarüz ettirdiği veçhile, Doğu ile Batı arasındaki mücadele tarihinde kat'i bir rol oynamaktadır: çünkü bu devirde Anadolu hakiki bir Yeni Yunanistan manzarasını arz etmekte idi. Balkanlarda mukavemet edemiyen ve büyük bir kısım itibarıyla islavlaşmış bulunan Hellenizm, ancak Anadolu'da tutunabilmişti. Suriye ve Mısır'da cereyan etmiş olan hadisenin aksine olarak Anadolu'da Hellenizm yalnız sahillerde ve şehirlerde kalmayıp köylerde de hâkim olmuş ve kökleşmişti. İşte Anadolu'daki Selçuk istilâsı böyle bir Yunanistan'da, Hellenizmin bu yeni ana yurdunda vukua geldiği ve dikkate şayan olarak Türk istilâsı neticesinde değişen şey, yalnız iktidar mevkiini ellerinde tutan sınıflar olmayıp, Anadolu'nun bütün etnik ve kültürel çehresi olmuştu. Bu suretle Hellenizm yalnız arazi terk etmemiş, varlığının dayandığı esaslardan ve kendi öz cevherinden de kayıp etmiş ve Anadolu'nun ebedi olarak türkleşmesine veya müellifin tabiriyle *Küçük bir Türktistan* (p. 596) haline gelmesine meydan vermişti. Üzerinde durulmağa değer bir kıymet taşıyan bu muazzam tarihi hadisenin şüphesiz en büyük sebebi, 11 nci yüzyıldanberi islâm dünyasının hegemonyasını ellerinde tutan ve hıristiyanlara karşı islâmın giriştiği büyük mücadeleye yeni bir hamle veren *Selçuk Türklerinin arkasında*, onların fütuhât hırslarını meşrulaştırarak mukaddes cihat ideolojisi kadar, Mогоlistan'dan Hazer denizine kadar olan sahada dolaşan ve İran geçitleri ile Ana-

dolu köprüsü üzerinden geçerek Batıya akmak ihtiyacında bulunan milyonluk kitlelerin temsil ettiği kuvvetti.

Müellifin Osmanlılar bahsinde üzerinde daha fazla durmak ihtiyacını duyarak izah etmek istediği gibi, Anadolu'nun bu kadar esaslı bir şekilde türkleştirilmesi hadisesini, göçebe müstevlilerin her türlü yerleşik hayat tarzlarına yabancı kalan ve hattâ onlar için tahribkâr olan yaşayış tarzlarıyla ve bir nevi tahrip ve *désurbanisation*'la izaha kalkmak (p. 613), Anadolu üzerinde tesirini gösteren Türk yayılışı arkasında tamamiyle medeni bir Türk ve islâm dünyasının mevcudiyetini unutmak ve Anadolu'yu türklestiren Türk muhacirlerini sadece göçebe çobanlardan ibaret zannetmek demek olmaktadır.

Fransız bilgininin çok büyük bir kuvvet ve sarahatla tesbit ve ifade etmekle beraber, fikrimizce, izahında müşkülât çektiği bu tarihi hadisede, kısa bir zaman zarfında Anadolu'yu taşı ve toprağıyla ebedi olarak türkleştirdiği göze çarpan bu muazzam kuvvet, tarihin kendisine çizmiş olduğu bir istikamette, Batıya doğru yayılmak istidadını taşıyordu. İşte böyle bir kuvvet karşısında Avrupa-Asya hududları üzerinde hıristiyanlığın ve Batı kültür hazinelerinin ve bu arada bilhassa tehlikede bulunan İstanbul'un muhafazası kaygusu, müellife göre, bir kısım Avrupa memleketlerini ve bu memleketlerin bilhassa Frank ve Normanlarla meskûn kısımlarını *insiyakt bir şekilde* nefsinin müdafaa reaksiyonuna sevk etti. Ve dikkate şayan olarak, hayati bir refleks mahiyetinde olan böyle bir hareket, ifadesini dinî bir idealizm cereyanı içinde buldu ve bundan *Haçlı seferler* doğdu. O zamanlar hıristiyan dünyasının düşünün kafası ve teşahhus etmiş iradesi makamında olan papalar tarafından yaratılan *kollektif bir mistik*, Kudüs'ü kurtarmak bahanesiyle *yüzbinlerce haçlıyı Selçuk Türkleri üzerine atan kuvvet-fikir ilk darbeye maksadında muvaffak* da olmuş bulunuyordu. Çünkü, bu sayede çoktan İzmir ve İznik'e yerleşmiş olan ve İstanbul'u da almak üzere bulunmuş olan Selçukluların hamlesi kırılmış ve bu daha 1090'da mümkün gözükken, *Bizansın sukutu hadisesi 1453'ü beklিয়েক tam üçbuçuk yüzyıl geçikmişti* (p. 194). Bu müddet zarfında ise Batı medeniyeti daha fazla olgunlaşmış ve can çekişen Hellenizmin mirasını kabul edebilecek bir vaziyete gelmişti. İstanbul'un, Batıda bu olgunlaşma ve teşekkül devrinin geçirilmesinden evvel Araplar veya Türkler tarafından dört beş yüzyıl evvel zabtı dünya tarininin akışını hüsübütün başka istikametlere sevk etmiş olabilirdi. İşte haçlı seferlerle Avrupa bu karanlık istikbalden kurtulmağa çalışıyordu.

M. Grousset'ye göre, *haçlı sefer mistikine bu muazzam kuvvet tezahürü hamlesini veren amiller* arasında, şüphesiz, Avrupa'nın bu yüzyıldaki yayılma ihtiyacını, feodal beylerin arazi emperyalizmi ile İtalyan cumhuriyetlerinin ekonomik emperyalizmini de hesaba katmak lâzımdır. *Fakat muhakkak olan bir şey varsa o da bu mistik hamlenin bu hareketin ne zamanını, ne şiddetini, ne de yerini tayin etmek* hususunda katıyın yanılmamış olmasıdır. Gerçekten, haçlı seferberliği tam bir yayılma halinde bulunan bir Avrupa'da hazırlanmış ve haçlı sefer ideolojisini, kolonizasyon ihtiyacı ve iktisadi menfaatler gibi birbirinden çok farklı maddi gayelerin hizmetinde çalışmıştır. O zamana kadar İspanya'da ve Akdeniz adalarında Avrupa'yı boğan islâm ablukasından kurtarmak için yapılan gayretler Avrupalılarda bir haçlı sefer zihniyeti yaratmış ve bir hıristiyan milletler seferberliği halinde çalışmağa sevk etmişti.

Bu sebeple, Şark Meselesinin kadroları içine konuldukları takdirde, *haçlı seferleri tarihten zaruretlere dayanmıyau ve sırf dinî taassup ve heyecan yüzünden girilmiş bulunan basit bir idealist hareket ve sergüzeşt telâkki etmek imkânsızdır. Esasen, Avrupa'nın bu sırada dinî bir taassup buhranı geçirmesi de sebepsiz değildir.* Ve kör bir taassup hamlesi gibi gözükken bu çok yerinde hareket Avrupa'yı muhakkak bir boğulmadan kurtarmıştır. Yine müellife göre, haçlılar tarafından *hedef olarak Kudüs'ün seçilmesi* de çok isabetli olmuştur, denilebilir. Çünkü, bu hususta dinî mülâhazalar mevcut olmasaydı dahi, tehlikede olan hıristiyanlık dünyasını kurtarabilmek için bu istikamette yapılacak bir şaşırtma ve işgal etme hareketi kadar hiçbir şey islâm âlemini zâfa uğratmazdı. Bu suretle, hıristiyanlar Kudüs istikametinde ve Kudüs'ü zaptetmek üzere hareket etmekle, islâmları en zayıf ve hassas yerlerinden vuruyorlar ve bir defa oraya yerleştikten sonra Filistin'deki kalelerinden çıkaracakları askerlerle bir taraftan Mısır ile Irak - İran, diğer taraftan Suriye ve Hicaz kervan yollarını kontrol edebiliyorlardı (p. 213-238). Bu mıntakanın iktisadî ehemmiyeti de o kadar büyüktü. Nitekim bilâhara Suriye limanlarından mahrum olan Avrupalılar, Hind ticaretinin inhisarını Mısır sultanlarına terketmiş ve bu suretle Avrupa için lüzumlu ihtiyaç haline giren birçok maddelerin fiatlerinde yüzde elli gibi bir fiat farkı ödemeğe mecbur olmuşlardı.

Avrupa'nın müdafaası ve İstanbul'un daha üçbuçuk yüzyıl hıristiyanların elinde kalabilmesi gibi Avrupa'ya sağladığı iktisadî menfaatler bakımından haçlı seferlerin ehemmiyeti ne kadar büyük olursa olsun, müellife nazaran, bu kadar büyük ve isabetli bir hareketten *daha büyük neticeler* beklemek mümkündür. Fakat bu seferleri müteakip Suriye'de tesis edilen hıristiyan devletler, birtakım tarihî fırsatlardan hakkiyle istifade edememişlerdir. Halbuki, müellifin anlayışına göre, tarihte hadiseler için her ne kadar mukadder birtakım inkişaf istikametleri ve zaruretlere varsa da bazı karar ve tedbirlerin bu kuvvetlere yeni istikamet verebilmesi, tarihin mecrasını değiştirerek onları başka tertip ve terkiplerin hizmetine koşması mümkün görülmektedir :

Suriye mıntakasının *Avrupalı muhacirlerle geniş ölçüde ve devamlı bir surette iskân edilerek kuvvetlendirilmesine imkân bulunmaması*, teşebbüsün taşıdığı imkânlardan hakkiyle istifade edilememesine sebep olmuştur. Gerçekten, haçlı seferlere iştirâk edenlerin büyük bir kısmı fütuhâtı müteakip adaklarının artık yerine getirilmiş olduğunu zannederek memleketlerine avdet ettiklerinden, *bu mıntakada Frank işgalinin karakteri, uzun müddet, askerî işgal ve istilâ ve bir «kadrolar kolonisi» olmaktan ileri gidememiştir.* Her ne kadar bilâhara şehirler halkının bir kısmı da Avrupalı tüccarlardan tegekkül etmişse de, asıl köylü halk, müstevli Avrupalılara nazaran yabancı unsurlar halinde kalmış ve müslümanların karadan bu mıntıkaya sevk edebilecekleri muhacir ve orduların miktarı her zaman Avrupalıların denizden ve uzaktan getirebildiklerinden kat kat fazla olmuştur. Bu hususta, birinci haçlı seferde bir defa sökülmüş olmakla beraber, *Anadolu'dan geçen kıt'alar arası kara yolunun Selçuklular tarafından tıkanması* Anadolu'daki o aşılmaz Türk barajı, Suriye Frank devletlerini bekliyen akibetini daha bidayetden tayin etmiştir. Gerçekten, Suriye'deki Frank kolonileri, kara yolları Avrupa'dan kesilince, ana vatanla ancak deniz yoluyla münasebette bu-

lundular. Bu yol ise tesadüflere tâbi olup büyük halk kitlelerinin gelip Suriye'de yerleşmesine müsait değildi. Anadolu üzerinden Bizans İmparatorluğu köprüsüyle hıristiyanlığın bir temadisi şeklinde kalmaları lâzımgelen Suriye Frank kolonileri, hakikatte, ana vatandan uzaklarda bütün bir husumet cihanı ortasında kendi hallerine adacıklar halinde kaldılar (p. 198). Hulâsa, Suriye'den Yunanistan'a kadar, Batının ilk kolonyal yayılışının sâhasını teşkil eden lâtin şark, çok defa olduğu gibi, *kolonsuzluk yüzünden ve yahut mıntakada diğer milletlerle yapılan çoğalma ve yayılma yarışında kaybettikleri için* tutunamadı. Büyük fedakârlıklar bahasına Avrupalıların islâm dünyası içinde, Suriye gibi ekonomik ve stratejik bir mevkiye işgal ettikleri topraklardan hakkile istifade etmelerine mani olan sebepler arasında, Frankların doğu monarşileri şeklinde merkezîyetçi bir devlet idaresine ve daimi ordulara malik bulunmayışı ile feodal bünyedeki devlet teşkilâtlarının her zaman anarşi vesilesi olması da zikredilebilir ve müellif bu cihetlerin tetkikini de ihmal etmemiştir.

.

Fakat bu teşebbüsün daha mühim neticeler verilebilmesi için kaçırılmış gözükten tarihi fırsatlardan en büyüğü, Moğolların islâm dünyası üzerindeki tazyiklerini bütün heybet ve dehşetiyle hissettirdikleri zaman zuhur etmiştir. Müellif, kitabının bu bahse ait etraflı tetkiklerini diğer bir eserinde⁴ şöyle hulâsa ediyor: Moğol İmparatorluğunun Asya'yı baştan aşağı istilâ ettiği bir devirde, haçla hilâl arasındaki yüzyıllık mücadeleye Moğol kuvvetinin hıristiyanlık lehine müdahalesi kat'i bir netice verebilirdi ve bu imkân bir an için elle tutulur bir hal almıştı. Gerçekten seyyahların naklettigine göre, hanların ordularında ve etraflarındaki zevat arasında birçok hıristiyan vardı. Nitekim, hıristiyanlara karşı Moğol'ların gösterdiği bu sempatiden faydalanmak ve kendileriyle pek verimli ticarî münasebetlere girişebilmek için papa *Innocent IV* ile kiral *Saint Louis* Mogolistan'a sefirler bile göndermişlerdi. Moğollar'ın dünya hâkimiyeti için önlerinde yenilmesi lâzımgelen ciddi maniler olarak Irak'daki Bağdat halifeliği ve Suriye ve Mısır islâm devletleri vardı. Muazzam bir «Moğol haçlı seferi» nin islâm dünyasını sarıp ezebilmesi için hıristiyanların yardımı da kıymetli olabilirdi. Fakat Moğollar işbirliği yapmadan evvel, Kilikya'daki Ermeni devletinden olduğu gibi, Fransız kralından, papadan ve Suriye'deki hıristiyanlardan da, kendilerine tâbi olmağı istiyorlardı. 1254'de bir Moğolistan seyahati yapan Ermeni kralı *Hethoum*, Moğol himayesine girmeği kabul etmekte tereddüt etmedi. Nitekim, Moğol ordusu Haleb'i alırken, bu kral Antakya prensi ile birlikte, Moğol ordusuna da iltihak etmişti. Moğollar Bağdad'da olduğu gibi, Halep'te ve Şam'da da hıristiyanlara imtiyazlar verdiler, bazı camileri kiliseye tahvil ve çan çalınmasına müsaade ettiler. Fakat Avrupa hıristiyan devletleri ile Suriye'de hâkim olan diğer bazı prensler Moğollar'ın islâmları ezmek için yaptıkları işbirliği tekliflerine yanaşmadılar. Ayrıca, Suriye'dekiler Moğol ordularını arkadan vurmak üzere, topraklarından asker geçirmek isteyen Mısır memlûkleriyle Moğollara karşı bir-

4 Bilan de l'Histoire, Plon - Paris 1946. p. 226-236.

leştiler. Bu suretle, Frank'ların yardımından istifade eden Mısır ordularının Moğol hücumunu karşılaması kolaylaştı. Bu sayede bilmiyerek teşekkülüne yardım ettikleri, Sudan'dan Irak'a kadar uzanan kudretli bir Memlük monarşisi, bir müddet sonra kendilerine hücumla geçmeye başlayınca, Suriye'deki hıristiyanlar hareketlerinin cezasını çektiler. Ermeni kralı *Hethoum*'nun bir müddet için hıristiyan dünyasının kurtarılmasını ve himayesini üzerine aldırmağa çalıştığı Moğol'lar ise, Lâtin'lerden gördükleri düşmanlık ve itimatlılık karşısında hareket tarzlarını değiştirdiler. Halbuki, Ermeni kralının projelerini hayranlıkla teşrih etmekten ve kaçırılan fırsatlara acınmaktan kendisini alamıyan müellife göre, «Moğol hareket-i arzı Asya'nın çehresini altüst ederek bin senelik nehirleri yeni bir istikamette akmağa sebep olabilir». Çünkü müellife göre, Mısır'a kadar uzanarak bir kısım hıristiyan devletleri kendi himayesi altına alacak olan bir Moğol İmparatorluğu, yeni *tâbi ve mütteliklerinin tesiriyle ve bu vaziyetin uyandıracığı müsait bir hava içinde*, bir taraftan kendi Nastûri tebalasının, diğer taraftan Ermeni ve Lâtin keşişlerin tesiri altında yavaş yavaş hıristiyanlaşacak olan bir Moğol İmparatorluğu şekline girecekti. Bu imparatorluğun kadroları içinde Doğudan Batıya doğru hıristiyanlık daha kolay intişar edecek Çin'deki Moğol İmparatorluğu nasıl budist, Türkistan'da müslüman olmuşsa, Batıda da daha kesif bir şekilde hıristiyanlık hizmetine geçecek ve islâm dünyası karşısında hıristiyanlığı takviye etmiş olacaktı. Fakat geniş görüşten mahrum hıristiyan prenslerin yanlış kararları veya kararsızlıklarıyla bu kadar büyük tarihî neticeler doğurmak için gebe bir tarihî fırsat kaçırıldı.

Hıristiyanlar için 1287 tarihlerine doğru yeni bir fırsat daha zuhur etmişti: İran Moğolları hükümdarı Argun Han, Türk soyundan bir Nasturi papazı sefaretle papa ile Fransa ve İngiltere kraları nezdine göndererek, Avrupa hıristiyan devletlerini islâmlara karşı yapılacak büyük bir mücadele için askeri ittifaka davet ediyordu. Bu plân mucibince, denizden ve karadan aynı zamanda yapılacak bir hücumla Mısır sultanları boğulmuş olacaktı. Fakat bu sırada pek dağınık ve karışık bir halde bulunan Avrupa'da bu tekliflere filî bir cevap verecek kimse bulunmadı; ve hıristiyan devletler deniz aşırı kolonilerle meşgul olmak için bu müsait fırsatları kaçırmış olduklarından, bir müddet sonra Suriye'deki Frankların elinden son kal'alarının da alınarak denize döküldükleri görüldü.

Haçlı seferlerin neticelerini tehlikeye sokan ve onları zayıf düşüren diğer büyük tarihî hatalardan birisi de, müellife göre, haçlı sefer işinde Avrupalı kuvvetlerin Bizans'la samimiyeti ve sıkı bir işbirliği halinde çalışmamaları ve hatta bu husustaki anlaşamamazlıkların neticesinde dördüncü haçlı seferin İstanbul üzerine sevk edilerek, orada kısa ömürlü ve manasız bir Lâtin İmparatorluğunun kurulmuş olmasıdır. Bu hareketle 1204 haçlıları, islâm dünyası karşısında bir ileri karakol vaziyetinde bulunan Bizans kalesini yıkmış, fakat onun yerine daha sağlam bir eser kuramamıştır. Kendisini empoze edebilmek için lüzumlu olan nüfus kalabalığına veya kültür yüksekliğine sahip olmıyan bir avuç şövalye veya baronun günün birinde Bizans'ın içtimâî bünyesi üzerine hâkim ve idareci bir sınıf olarak yerleşmesi (p. 440) ve yüzyıllık «Boğazlar bekçiliği» ni Bizanslıların elinden almağa kalkması, Batı dünyasının

vaziyetini düzeltememiştir. Bu suretle tarih boyunca Doğuya doğru dâima mevcudiyeti kaydedilen bir Avrupa milletleri yayılışı, Frank, Norman ve Lâtin kolonizasyonu saha ve hedeflerini dağıtarak şiddet ve kesafetinden kaybetmiştir. Bu suretle, iki buçuk yüzyıl müddetçe «Fransız şövalyesi» ile «İtalyan gemicisi» nin gayretlerinin en güzelini Ege denizine tevcih eden bu plânsız ve intizamsız hareket, neticede daha fazla parçalanmasına sebep olduğu Yunan dünyasına zararı dokunduğu kadar belki de daha fazla Suriye hıristiyanlarını da tamir edilemez bir ihmal ve boşluk içinde bırakmakla da ittiham edilebilir. Müellife göre, Arz-ı Mukaddes üzerindeki hıristiyan kolonilerini ortadan kayıp olmağa mahkûm eden meş'um kansızlığın (adamsızlığın) sebeplerinden biri de, hıristiyanların İstanbul üzerine yürümekle irtikâp ettikleri bu manasız dağılma hatasıdır. Bu sayede Venedikli'lerin ve Cenevizli'lerin kurdukları «Ticaret imparatorluklarının» malî kudretleri ne olursa olsun, büyük çaptaki nüfus hareketlerine dayanan siyasi hadiseleri önlemekten aciz kalmışlardır. Bu hususta müellifin, bu Lâtin İmparatorluğunun yarattığı parçalanma hadisesinin neticelerinden, Yunan denizinden ve Karadeniz'deki İtalyan koloni imparatorluğundan, bu devre hıristiyanları için Asya'nın yegâne açık kapısı vaziyetinde olan Kırım'daki koloniler vasıtasıyla, Büyük Moğol İmparatorluğu içinde yaptıkları ticaretin şekillerinden ve ehemmiyetinden, Venedikli'lerle Cenevizli'ler arasındaki rekabetin siyasi tesirlerinden bahseden fasılları dikkate şayan tahlil ve izahlarla doludur (p. 545, 550, 575).

Bu izahlar bize, Osmanlı İmparatorluğunun kurulacağı sıralarda Yakındoğudaki Türk yayılışının hangi şartlar içinde ve nasıl bir zemin üzerinde çalışmakta olduğunu tafsilâtlı bir suretle göstermek itibarıyla mühimdir. Büyük İtalyan cumhuriyetlerinin ticarî emperyalizmi ve rekabetleri karşısında eski büyük devirlerin hâkimiyet prensipleri bir kenara bırakılmış ve Şark Meselesi, Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında olduğu gibi, emperyalist devletler arasındaki iktisadî rekabetin siyasi oyunlarının bir sahası olmuştur. Gerçekten Doğudaki Venedik ve Ceneviz kolonileri bu devirde tamamiyle ticarî bir teşebbüs haline girmiş, hisse senetleri satan hususî bankalar (p. 583) veya büyük aylıklı asker kumpanyaları (p. 609) tarafından idare edilir olmuş ve kolaylıkla alınıp satılabiliştir. Bizans İmparatorluğunu zayıf düşüren âmiller arasında bu tüccar milletlere bahşedilen imtiyazları tahlil ve izah ederken, müellifin sık sık Osmanlı İmparatorluğundaki kapitülasyonlarla Çin'deki Avrupalı imtiyazlarından bahsetmesi, bize inhilâl halinde bulunan bir âlemin dağıtıcı faktörleri arasında, bu kabil milletler arası malî teşekküllerin tesirini lâyıkıyla hissettirmektedir.

..

Bu kitapta Osmanlı İmparatorluğunun teşekkülü meselesinin vaz ve izah ediliş şekli de dikkate şayandır. Bu hususta Anadolu'daki eski Selçuk yayılışı ile mevcut alâka ve *devamlılık* iyice tebarüz ettirilmiştir. Müellife göre, Şark Meselesi bakımından islâm tarihinin en esaslı vakası ve ondan sonraki tarihî olayların düğüm noktası hep 1080 senelerine doğru Türk ırkının Anadolu yarımadası üzerinde kesif kitleler halinde yerleşmiş olmasıdır. Bu yerleşimin nasıl kat'î bir şekil aldığı ve bu suretle meydana gelen Türk barajının uzun vadeli, fakat

kat'i bir şekilde haçlı seferlerin muhakkak bir muvaffakiyetsizliğe uğramasının belli bağı bir faktörü olduğunu daha evvel uzun uzadıya tahlil etmiş olan müellife göre, Anadolu'da kendilerine hakiki bir vatan ve tam mânası ile yeni bir Türkistan yaratmağa muvaffak olan Türklerin kısa bir müddet sonra İstanbul'u tehdid ettikleri görüldü. Haçlı seferler işte bu hamlenin hızını kesmiş bulunuyordu. Fakat muhtelif Türk kavimlerini bu istikamette ileriye sevk eden tarihî hadise o kadar tabii ve zaruri bir kuvvete dayanıyorlardı ki, yüzyıllar boyunca zuhur eden bazı malûm vekayi önündeki duraklamalardan sonra, Avrupa'ya doğru yayılma hareketi eski hızını nihayet tekrar kazanmakta gecikmedi.

Kendilerine Rum sultanları ismini veren ve günün birinde Bizans imparatorları olmağa namzet hissedilen Anadolu Selçuklularını bu mirasa biran evvel kavuşmaktan meneden hadiselerden birisi de, Moğol'ların zuhuru ve kendilerini mağlûp ederek tâbi bir vaziyete sokmaları olmuştur. Fakat bir müddet sonra Anadolu'da Selçuk Sultanlığına halef olan Türk emirlerinden herbiri, onbirinci yüzyıl Türk fatihlerinin politikasını takibederek, Ege denizine ve Balkanlara doğru yayılmaya devam ettiler. 1326'da Bursa'yı ve 1331'de İznik'i alan Osmanlılar daha sonra Avrupa'ya geçerek 1362'de Edirne'yi zaptettiler. Müellifin burada Balkanlardaki Türk fütuhatını, Osmanlı sarayı etrafında toplanan milletler arası sergüzeştçilerden teşekkül etmiş büyük bir müslüman harp kumpanyası (une condotte) tarafından tahakkuk etmiş göstermesi ve sultanın ordusunun bu yüzyıllarda Batıda birçok yerlerine tesadüf edilen büyük *Catalone kumpanyası* gibi muhtelif milletlerden toplanan işsiz askerlerle zenginleşmiş bir fütuhat teşkilâtı addetmesi dikkati çekiyor (p. 609). Fakat yine müellifin, Osman oğullarının maiyeti halkının kendileriyle olan bağılıklarının alelâde çapuleu sürüleriyle şefleri arasındaki geçici münasebetler halinden farklı olarak muntazam bir monarşinin devlet teşkilâtı içinde siyasi ve dinî bir ideoloji ile bir sultana bağılılık şeklinde olduğunu da kaydetmesi bu yaklaşımanın hatalı taraflarını tashih etmiş oluyor. Yalnız bu müslüman harp kumpanyasının «Balkanları Balkanlı unsurlar sayesinde işgal» ettiğini söylemesi, Türk harp kuvvetleri içinde asıl Türk-İslâm dünyasından gelip katılan unsurlar yanında, askerî hizmetler için seçilip yetiştirilen hıristiyan çocuklarının, din değiştirip Türk ordusuna iltihak eden eski hıristiyan beylerin rolünü lüzumundan fazla mübalâğa etmiş görülmüyor ve tabiatıyla müellif burada, ötedenberi kabul edilen bir yanlış görüşe saplanarak, Türk istilâsının mahiyet ve istikametleri hakkında tebarüz ettirdiği esaslarla biraz da tezat haline düşmüş bulunuyor.

Teşkilâtı ne olursa olsun, bu suretle büyük bir kuvvet tezahürü şeklinde tarihe hâkim gözükken Osmanlı devleti için daha birinci Bayezid zamanında İstanbul'u ele geçirmek mukadder gözükmesi tabii oluyor. Esasen İstanbul'daki Lâtin İmparatorluğu tecrübesinden sonra, Bizans İmparatorluğu denilen ve Türklerle haraç veren ve asker göndermeğe mecbur olan devlet, İstanbul ve banliyösü ile Selânik, Halkidikiya yarımadasının bir kısmı, Peloponnes, Mora despotluğu, Karadeniz'de Burgaz'ın kuzeyinde birkaç liman ve Anadolu'daki Türk toprakları içinde kalmış bulunan Alaşehir'den ibaretti. İstanbul'un bir mahallesi olan Galata'daki Ceneviz'ler bile müstakil bir komün şekli ile ayrıca idare edilmekte ve icabında İstanbul'la harp edebilmekte olduklarına ve son imparator-

ların Türk sultanlarının keyfine göre azil ve nasp edilmeleri gibi Bizans İmparatorluğu denilen heyulânın son günlerine ait etraflı izahat vardır. Fakat bu sırada zuhur eden Timur istilâsının Osmanlı mülküne tecavüzü ve Ankara zaferi, Avrupa'ya doğru yayılan islâm fütubatına müthiş bir darbe indirerek hızını kesmiş ve mukadder olan bu Bizans'ın sükutu akibetini daha bir elli sene kadar geciktirmiştir. Dikkate şayan olan vakıa, müellifin zengin kaynaklara dayanarak tafsilatlı bir şekilde izah ettiği veçhile, Timur ile Osmanlı padişahının arasını açanlar, yalnız onun yanına kaçmış olan Türk emirleri değildi. İstanbul imparatoru ile Galata'daki Ceneviz postestası Trabzon imparatorluğu vasıtasıyla Timur ile münasebete girmişler ve eğer Osmanlılara hücum edecek olur ise, o zamana kadar Bayezid'e vermekte oldukları vergiyi kendisine vermeği taahhüd etmişlerdi. Bu suretle zaferden sonra Bizans, Timur'un tâbii olmuş ve Galata'daki Ceneviz kolonisi de burçlarının üzerine Timur'un bayrağını çekmeğe mecbur olmuştu. Ankara galibiyeti gibi bir Timur zaferine neler borçlu olacaklarını pek iyi takdir eden kiristiyen komşularla mevcut anlaşma hakkında bir fikir verebilmek için Timur'un, tâbii Bizans imparatoruna Osmanlılara karşı Avrupa'da harbe devam edebilmek için 5.000 kadar asker bile vad etmiş bulunduğunu kaydedenler dahi bulunduğu zikredilmiştir (p. 623).

Kardeş kavgaları ve karışıklık devirlerinde Bizans, Venedik ve Ceneviz ilahi.. gibi bu imparatorlukla doğrudan doğruya alâkadarlar istifade etmek istemişler ise de tarihin mukadder olan seyrini diplomatik entrikalarla çevirmek mümkün olamamıştır. Müellife göre, bu devirde fırsattan istifade ile Osmanlılara karşı derhal harekete geçecek bir *Avrupa devletleri Haçlı seferinin* Türkleri Balkanlardan geri atmak gibi kat'i neticeler elde etmesi mümkündü. Fakat bu tarihî fırsat da hareketsiz geçirildi ve şehzadelerden bazı ticarî menfaatler ve imtiyazlar koparmakla iktifa edilmiş oldu. Bu fırsatlar da kaçırıldıktan sonra bir daha artık İstanbul'un kurtarılması imkânsız oldu. Esasen Avrupa'da kimse onu kurtarmak için ehemmiyetli bir harekette de bulunmak ihtiyacını duymadı. Bu suretle vaktinde müdahale edemiyen Avrupalı'lar, bu alâkasızlıklarının cezasını pek pahalı olarak ödemiş oldular. Çünkü, müellifin tâbiri veçhile, 11 nci yüzyılda Türkistan'ın içlerinden hareket eden istilâ dalgası 1529 sonbaharında Viyana kapılarına dayanmış bulunuyordu.

Müellifin Yakındoğu hiristiyen milletleri tarihi üzerinde, olduğu kadar Türk tarihi üzerindeki ihtisasına da dayanması sayesinde Türkiye tarihinin dar ve tek taraflı kısır görüş tarzlarının haricinde giriştiği terkip ve izah tecrübeleri, sağlam ve üzerinde durulmağa değer neticeler vermiştir. Aynı zamanın komşu diğer memleketlere ait kaynaklar ve devre hâkim dünya meseleleri ile bir arada tetkik edilecek bir Türkiye tarihinin ne kadar zenginleşip gençleşeceğini ve bu sahadaki noksanlarımızın neler olduğunu M. Grousset'nin burada yalnız ana fikirlerini hülâsa ettiğimiz zengin eseri çok güzel göstermektedir.

Ö. L. BARKAN

